

BURUNDAKO HIZKERA, ARABAKO EKIALDEKOAREN HONDAR EUSKALKIA

Jose Luis Erdozia

Aurreko urtean, 2006, Arabako ekialdeko euskararen testigantza idatziak eta egungo Sakanakoaren arteko kidesunak aztertu nituen *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian (2006, 102, 233-254). Azterketa hori burutzeko garaian Landuchioren hiztegia (1562), Lazarragaren eskuizkribua (1567), Portalen poesia (1610), Gamizen bertsoak (1696-1773), Garcia de Albenizen eskuizkribua (1778), Gonzalez Salazarren toponimia (1987) eta Lopez de Gereñuren hitz zerrendak (1958, 1973, 1982) baliatu nituen Arabako ekialdeko euskararen lekuko gisa. Sakanakoaren aldetik, berriz, bizirik dirauten hizkeren ezaugarriez gain, beste batzuen artean hainbat iker-tzailek egindako ondorengo azterketak izan nituen kontuan: Altsasuko xvii. mende-ko testuak (1645), Izagirrerena lana (1967), Tracasaren toponimia (1992) eta Zua-zoren “Burundako hizkera” artikulua (1994).

Oraingo honetan, aipatu azterketa hauez gain Patxi Salaberriren Arabako mugako nafar hizkeretako toponimia lana (1997) eta Artatzako katiximaren azterketa (2004) ere erabili ditut, ikuspegi zabalagoa lortu nahian, Burundak bezala Arabako ekialde-arekin muga egiten baitu lan hauetan agertzen den eremu geografikoak hegoalderago-tik.

Orduan zehatz-mehatz aztertu nituen lehenago aipatu ditudan dokumentu guz-tiak eta haietako hizkuntza ezaugarriak egungo Sakanako hizkeretakoekin parekatu nituen, hurrengo ondorioak atera nituelarik: “Ugari dira lan honetan Arabako ekial-deko euskararen lekukoena eta Sakanako (Burundakoa bereziki) egungo hizkeraren artean jaso ahal izan ditugun hizkuntza kidesunak”. Eta bukatzeko berriz: “Eta hau guztia konparatutako bi eremuetako elementuen artean mendeetako tartea egonik. Beraz, honek pentsarazten digu bere garaian, bi eremuetako hizkerak bizirik zire-nean, hauen hizkuntza ezaugarriak hurbilago izango genituela, continuum geolektala burutuko zelarik bi eremuen artean, dudarik gabe”.

Horrelaxe bukatu nuen artikulua, bestelako zehaztasunik azaldu gabe, eta orain-goan ausartu nahi nuke ondorioztatzen, esku artean ditudan material hauetan oinarriturik, egungo Burundako hizkerak eremu zabalagoa harrapatzen zuela xix. mendearen lehen erdian esate baterako. Eta eremu hori Urbasatik bestaldera, Ameskoa, Lana eta Lokiz, alde batetik; eta Arabako Ekialdeko Lautadara, bestetik, zabaltzen zela.

Horrela, Burundako hizkeraren ezaugarriak azalduko ditut eta hauexek kidesu-nik agertzen badute aipatu ondoko eremukoekin, horiexek azpimarratuko ditut. Beraz, Burundako hizkeraren ezaugarriak, Arabako ekialdeko eta Nafarroako mende-baldeko aztarnekin erkaturik azalduko ditut ondorengo orrialdeotan.

Burundako hizkera zubi-hizkeratako hartua izan da azken urteotan egin diren ikerketa guztietan (Zuazo 1995 eta Erdozia 2002, 2006 horien artean). Mendebaldeko, Erdialdeko eta Nafarroako euskalki-multzoetako ezaugarriak antzematen zaizkio, arlo fonetiko-fonologikoan, morfologikoan, sintaktikoan eta baita lexiko mailakoan ere. Hauetaz gain, bertakotako har daitezkeen ezaugarriak ere baditu eta halako eremu geografiko txikian geratu den egungo hizkera aberats honek, bertakoez gain, gehien-gehienik zein euskalki multzotako ezaugarriak dituen aztertzen hasiko gara, bukaeran honen guztiaren arabera ondorioak ateratzeko asmoz.

1. Burunda bertako ezaugarriak

— Burundako Altsasun eta Urdiainen suertatzen da mugatzailearen asimilazioa hitz-oina bokalez amaitzen denean, nahiz eta gaur egun badirudien hautazkoa dela:

alabi (alaba + -a > alabea > alabia > alabii > alabi), *ganbeli* (ganbela + -a), *etxin* (etxean), *sorun* (soroan), *semi* (semea), *lauku* (laukoa¹), *frailik* (fraideak)...

— Erabat sistematikoa da Burundan *-ei* > *-ai* diptongo irekiera:

laitu (leitu, irakurri), *bairatu* (begiratu), *gaiyo* (gehiago), *edozaín* (edozein), *erlatai* (erletegi), *bizartai* (bizartegi), *aize* (ehiza), *odaiya* (hodeia), *erakaiya* (erokeria), *maikuba* (medikua)...

— /e/ bokal erdikoaren itxiera hitzaren hasieran bereziki.

Burundan eta ekialdetik aldamenen duen Sakana erdialdean oso ohikoak dira bilakabide hau erakusten duten burutzapenak:

iruzkiya (Izag, 68), *inara* (enara), *inbiya*, *iyó* (eho), *yakusi* (erakutsi), *yon* (egon), *yan* (eroan, Burunda; edan, Etxarri Aranatzan eta Lakuntzan), *irui* (eduki, Arbizun), *bildur*...

- *ypracussi*, *yguzquita*, *bildurr*, *ysçi*... Landuchioren DLCn.
- *ysiric* Lazarragaren eskuizkribuan.
- *yguzquia*, *iguzquiac* eta *vildurric* Gamizen olerkietan.
- *iduiqui* Artatzako testuan.

— /u/ bokalaren diptongazioa gertatzen da, behin baino ez bada ere, Burundan eta aldameneko Sakana erdialdean (Ergoieneko hiru herrietan eta Etxarri Aranatzan gutxienez). Hizkuntzalari zenbaitek *eu* > *au* diptongo irekieraren emaitza moduan aurkeztu dute burutzapen hau, baina soilik Sakanako eremuan gelditu da eta diptongo irekiera honetako gainerako burutzapenak, askoz ere hedatuagoak (Nafarroa gehiengan, Arratian eta Mungialdean behinik behin) ageri zaizkigu:

autzi (utzi)

— Beste hizkeretan normalean /i/ bokal itxiaren ondoren *-n-* edo *-ñ-* kontsonante sudurkariak agertzen diren bezala, *-nd-* kontsonante taldea ageri da Burundan. Burutzapen gehienak aditz formak edo adlatibo bukatuzkoaren kasukoak ditugu:

¹ xx. mendearen erdialdeko txanpona dugu, bost zentimokoa.

gindan (ginen, Izag, 89), *zindain* (zineten), *beindo* (baino, SAT, 127), *onutzaindo* ('honutzeraino', Izag, 91), *guaindokun* (orainokoan, Izag, 66), *Uber-teaindo* (Uharteraino, Izag, 89)...

- Kontsonanteen txandaketei dagokienez, Burundan herskari ezpainetako ahostuna, /b/, sudurkariarekin, /m/, aldatzen da:

txotxamar (zotz + abar), *pastilamat* (pastilaren bat), *musti* (busti), *mentzai* ('bentzagi', legamia)...

- Asimilazio bustidurarik eza. Burunda inguruan ez da horrelako burutzapenik gertatzen, ez Sakana erdialdean, ez Goierriin, ez eta Araba aldetik ere, DLCn esate baterako burutzapen palatalizatuak ageri baitzaizkigu, baina baita despaltalizaioa erakusten duten zenbait burutzapen ere:

erleino (behelaino), *larraina*, *arraila*, *oilo*, *mutila*, *ginan* (ginen), *ferrokarrila*, *adineti* (adinetik), *soinubakin*, *gainin* (ganean), *makila*, *aitu*, *sorginena*, *zinen...*

Etxarri Aranatzen, aldiz: *erleño*, *larreñe*, *arrebbe*, *ollo*, *mutille*, *giñen*, *ferrokarrille*, *adiñeti*, *soñubaki*, *geñen*, *makille*, *aittu*, *sorgiñena*, *ziñen...*

Eta DLCn: *aculladea*, *lurruña*, *ollo*, *vuztayña*, *guipullea*, *ollateya*, *sagundillea*, *illondoa...* baina *yguitu*, *ybili*, *orayno*, *vazinea*, *varrinoya*, *pilarea*, *çainetati*, *gararilea*, *aditu*, *gurzila*, *gaynean...*

Arabako mugako nafar hizkerei degokienez, ondorengo esan digu Patxi Salaberri (1997: 57), beti ere eremu horretako toponimiari lotzen zaiolarik: "Ameskoako eta Lanako dokumentazioan ere badira aldaera bustien adierazle direnak, baina bustidurarik ezaren isla direnak askoz ere arruntagoak dira, eta gaur egungo aldaerek horixe adierazten dute." Eta geroxeago horrela jarraitzen du: "Ditugun datuak ikusirik, beraz, isoglosa goitik behera marraztu beharra dago, alde batean Burunda, Ameskoagoien, Ameskoabarren eta Lana daudelarik, eta bestean gainetakoak. Arazoak, puntu honetan, Allinen ditugu, irudi duenez ibar honetako herri gehienetan *-gaña* zena *-gaina* baitzen Ameskoatik hurraren daudenetan."

Artatzako testuan (Salaberri 2004) *baino* ageri da.

- Gehienbat moduzko aditzondoak sortzeko, Burundan (Sakana erdialdean ere bai normalean) *-kan* morfema erabiltzen da:

furrutakan (Bakaiku, zurrutaka), *aizkan* (haitzka), *arrikan* (harrika), *azterrikan* (aztarrika), *inbuluzkan* (itzulipurdika), *korrikan*, *pilotakan*, *kartakan*, *bueltakan*, *banakan*, *ibaikan* (igerika)...

- Erakusleen forma indartuek kontsonante herskari ezpainetako ahostuna daramate Burunda osoan:

ebeik (eurak), *ebe(i)n* (euren), *ebeiri*, *ebeikin*, *ebeindako*, *ebeingaiti*, *ebein baitan*, *ebeingana...*

- Burundako aditzaren pluraleko bigarren eta hirugarren pertsonen morfemak *-ei/-ai* dira:

dei/dai (Altsasu/Bakaiku, dute), *duai* (didate, naute), *nezubein* (nizuen, ninduzuen), *dezai/dezubei* (Bakaiku/Altsasu, duzue), *tuzei/tuzubei* (Bakaiku/Altsasu, dituzue)...

- NN_iN_k saileko aditz laguntzailearen pluralgileak *-tza-* eta *-tzi-* baliatzen dituzte Burundako hizkeretan:

deatzit (dizkiot, Altsasu), *datzat* (dizkiot, Bakaiku)...

- ‘Eduki’ aditzak pluralgiletzat ez du ohikoa den *-z-* morfema hartzen *-zki-* (Altsasun), *-tzi-* (Olaztin eta Urdiainen) eta *-tza-* (Bakaikun eta Iturmendin) baizik:

dekazkit, *dekatzit*, *dekatzat* (dauzkat)

- Lexikoari dagokion neurrian ere, Burundako hizkerak burutzapen propioak ditu, jakina, eta jarraian horietako batzuk ikusiko ditugu:

afolabaiko (axolagabeko), *aulubi* (marrubi), *bekela²* (bezala), *gaildur* (gailur), *jamaz* (beeka), *mutiki - nesaki* (mutiko - neskato), *jostai* (trumoi), *kolarre* (ukuilu), *patera* (plater), *tapilo* (korapilo), *txapiskol* (zapaburu), *txofraki* (habia), *txotxamar* (zotz), *yikurri* (bikortu), *onguramin* (gurari), *bekain* (bekoki, kopeta), *urei* (eduki)...

2. EHko mendebaldeko euskalki multzora begiratzen duten Burundako ezaugarriak

- *-a + -a > -ea > -ia > -ii > -i* disimilazioa.

Burundan, normalean, bilakabide osoa burutzen da, ondorengo adibideek erakusten duten moduan:

beli³ (Izag, 55), *andri* (SAT, 129), *arimi* (SAT, 133), *alabi* (Izag, 76), *Saldospitiko entrada* (Iturmendi), *Bargea* (Olazti), *Bordaldeko errekoa* (Bakaiku), *Portuko aldapia* (Urdiain)...

Eta Burundatik kanpo, aipatu mugako eremuetako lanetan ondorengo burutzapenak jaso ditut bilakabide osoa betetzen ez bada ere:

- *errequea*, *gauçea*, *leznea*, *brasea*, *vazinea*, *carranquea*, *ollo cloquea*, *columnnea*, *masustea*, *guipullea*, *ocaran passea*, *madurea*, *domequea*, *gararilea*, *segundillea*, *miazquetea*, *liquea*, *lasterquea*, *quílçea*, *candelea*, *errexalea*, *punteaquin*, eta *corronquea* Landuchioren DLCn.
- *perlea*, *monjea*, *alabea*, *esclabea*... Lazarragaren eskuizkribuan.
- *aytea* eta *pobreçea* Martin Portalen erromantzean.
- *lancarria*, *acizari*, *biriqui⁴*... Lopez de Gereñuren hitz zerrendetan.

² Burutzapen hauxe aldameneko Ergoieneko Lizarragan ere bai.

³ Mendebaldeko hizkeren modura, bukaerako erdiko bokala, *-e*, ireki egiten da Burundan ere: *bele > bela*, *andre > andra*, *bare > bara*...

⁴ Ondorengo da burutzapen honen eta aurrekoaren bere bilkabidea: *birika + -a > birikea > birikia > birikii > biriki*.

- *ardanzea* Olaztiko toponimian.
- *Sarrico perrea* (Larragoa), *Bustico errequia* edo *errequea* (Eulate), *Yaongosendea* (San Martín), *Picotea* (Galbarra, Biloría), *Ripa beguea* (Murieta), *Irumuguea* (Ameskoa) eta *Bidacruzeta* (Aranaratxe) Patxi Salaberriren “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan” lanetik hartuak.

— /e/ bokal erdikoaren irekiera /f/ dardarkari anitzaren aurrean eta hitz bukaeran, *e* > *a* / _ *í*; *e* > *a* / C_

Burundan oso ohikoak ditugu burutzapen hauek. Lehena zenbait kasutan Sakana erdialdean ere gertatzen da eta bigarrena, aldiz, ez da Sakana erdialdean suertatzen: *eskarrik asko*, *pítzar*, *aguardi*, *maiztar*, *muskar*, *arrautsa*... (Burunda) eta *baztar*, *asarratu* (Burunda, Sakana erdialdea). Baina *berri* ageri da beti Burundan eta horrela ere, ireki gabe, erabili zuen Gamizek ere.

antxuma (Izag, 51), *bara* (Izag, 55), *anra* (Izag, 50), *basurda* (Izag, 50), *bela* (Izag, 56), *burnisarda* (Izag, 57), *udara* (Izag, 83), *fara* (Izag, 62), *ila* (Izag, 67), *batza* (Izag, 55), *langila* (Izag, 71), *kurutza* (Izag, 71), *txorikuma* (Izag, 82), *lantxurda* (Izag, 71)...

- *varritu*, *varria*, *vardin*, *varriz*, *charri*... eta *vaya* (bahe) Landuchioren DLCn. Eta
- *charrizai*... eta *bichilora*, *acizari*,⁵ *eskuara*, *estagorri* eta *sarda* Lopez de Gereñuren hitz zerrendetan.
- *Lanbarrieta* (Eulate), *Sorabarria* (Barindano), *Yturbarria* (Zudairi), *Bidebarria* (Zudairi) eta *Zufibarria* (Ameskoa) Salaberriren lanean.

— Burundako hizkerak eutsi egiten dio *-a* organikoari, mendebaldean eta Arabako eremu gehienez gertatzen zen moduan: *gauza*, *makila*, *eliza*, *txapela*, *gambela*...

Eta horrelako burutzapenak ageri zaizkigu Landuchioren DLCn. Burutzapen horiek, Sakana erdialdean esate baterako, bukaerako *-a* galdurik burutzen dira: *vazinea*, *arraunça*, *guipullea*... DLCn; *paziñ*, *arrantz*, *tipul*... Sakana erdialdean.

— *-uin* > *-un* bilakabidea. Burundan, zenbait burutzapen atzeman daitezke, zeinetan aipatu bilakabidea gertatzen baita: *asuna* (*axuiñe* Etxarri Aranatzek), *biguna* (*biguiñe*, Etxarri Aranatzek), *muna* (muin).

Eta ondorengo burutzapenak ageri zaizkigu Gamizen olerkietan: *bigundu* eta *mun*.

— *l* / *n* kontsonante txandaketa. Ohikoak dira Burunda gehienez⁶ mendebaldeko hizkera multzoan gertatzen diren burutzapenen antzekoak: *narruba* (Izag, 75), *naurritu* (Izag, 67)... baina *lasai* eta *lazka* Altsasun esate baterako.

Bestalde, *arrantza/arruntza* (arrautza), *-n*-duna beraz, da Burundan eta Sakana erdialdean lakuntzaraino ekialdetik erabiltzen den burutzapena, Arabako eta Bizkaiko hegomendebaldeko zenbait herritan egiten den modura.

⁵ Hauxe izanen litzateke bere bilakabidea: *azizare* > *azizara* + *-a* > *azizarea* > *azizaria* > *azizarii* > *azizari*.

⁶ Burunda gehienez diogu, Bakaikun ez delako horrela gertatzen. Herri honek muga egiten du Sakana erdialdeko Etxarri Aranatzekin eta kontsonante txandaketarik gabeko burutzapenak erabiltzen ditu: *larruba*, *laurriya*, *lazka*...

Landuchioren hiztegian ere *narruac çurradu* (curar cueros) eta *arraunça cascola* ageri zaizkigu.

— Datiboaren pluraleko morfema *-airi* da Burundan, eta soilik Burundan Nafarroako hizkeren dagokien neurrian. Morfema bera erabiltzen dute mendebaldeko zenbait hizkeretan: Arrankudiaga, Orozko, Zeanuri, Laudio, Legutio, Nafarrate...

dianairi (direnei, Izag, 54), *gizonairi* (gizonei), *mutileiri* (SAT, 123), *neskatileiri* (SAT, 134), *zarrairi* (zaharrei, Izag, 54), *ganaubeiri* (ganaduei, Izag, 56), *ileiri* (ileei, Izag, 77), *txumairi* (txumei, Izag, 77), *aundienairi* (handienei, SAT, 119)...

— Moduzko aditzondoak burutzeko, *-to/-do* morfema baliatzen da Burundan⁷ mendebaldeko hizkeren modura: *obetoo* (hobetoago, Izag, 51), *obetogo* (Izag, 54), *ondo*, *txarto*...

Gamizen olerkietan bi morfemak ageri zaizkigu: *gaizqui*, *obequi*, *ongui* eta *gaisqui*, baina baita *ondo* hiru aldiz.

— NN_k erako aditz zenbaiten pluraleko lehen eta bigarren pertsonetako pluralgilea *-z-* da, mendebaldean gertatzen den moduan: *genduzen* (genituen, *giñuzkiyen* Etxarri Aranatzan), *zenduzen* (zenituen, *ziñuzkiyen* Etxarri Aranatzan), *zenduzein* (zenituzten, *ziñuzkibien* Etxarri Aranatzan).

— NN_k erako aditz formek, Nor hirugarren pertsona denean eta Nork singularreko lehen bi pertsonen kasuan, *-o-* erroa hartzen dute Burundan eta aldameneko Ergoiena haranean, mendebaldeko hizkeretan egiten den moduan: *dot* eta *dok/n*, baina *dezu*, *dezubei* (duzue), *dei* (dute).

Lazarragaren eskuizkribuan ere horrelako burutzapenak ageri zaizkigu: *dogun*, *dot*, *dogunau*...

Portalen erromantzean *deçu* adizkia ageri da bi aldiz.

Gamizek, aldiz, *-u-dun* adizkiak erabiltzen ditu gehien, baina baita *-e-dunak* ere: *eztuzu*, *eztut*, *deugu*, *beardegu*, *badut*, *duzu*, *du*...

Garcia de Albenizek ere nahasketa erakusten du: *dut*, *dezun*, *duzu*, *badut*, *dozula*, *dot*, *dotzula*, *dodan*...

— Hitano alokutiboetan *j-* morfemaren erabilera. Burundako hizkerak bat egiten du mendebaldeko hizkera multzoarekin aditzari loturiko ezaugarri honen kasuan: *jitubet* (ditiat), *jitunet* (ditinat), *jituk* (ditik), *jitun* (ditin), *jukazkinau* (zauzkanagu), *jukak* (zaukak), *jukan* (zaukan), *jok* (zagok), *jon* (zagon), *juak* (zidak), *juan* (zidan), *jau* (diagu), *janau* (dinagu), *jat* (zioat), *janat* (zionat)...

— ‘ibili’ eta ‘egon’ baliatzen dute Burundan ‘ari izan’ aditzaren ordeztu, mendebaldeko euskalki multzoan ‘jardun’, ‘ibili’ eta ‘egon’ erabiltzen duten moduan. Burundan ez dago bazterturik ‘ari izan’ aditza, baina bizi-bizirik daude aditz sintetikoekin buruturikoak ere: *errendaketan doo*⁸ (botaka ari da), *ausnartzen dee*⁹ (ausnartzen

⁷ Etxarri Aranatzetik ekialdera *-kil-gi* morfemak erabiltzen dituzte.

⁸ Ondorengo bilakabidea izan du adizki honek: *dago* > *dao* (bokal arteko kontsonante herskariaren galera) > *doo* (V₁V₂ > V₂V₂).

⁹ Honek aldiz ondorengoa: *daude* > *dare* (monoptongazioa eta *d/r* txandaketa) > *dae* (bokal arteko kontsonante dardarkariaren galera) > *dee* (V₁V₂ > V₂V₂).

ari dira), *auritan doo* (euria ari du), *arrikan dailtza*¹⁰ (harrika ari dira), *ibaikan dail* (igerika ari da), *azkan dail* (hazka dabil)...

- *-gi* morfemaz eratutako partizipioak ageri dira Burundan: *isegi* (esekei), *ebai* (ebaki), *jagi*, *irei* (ireki). Landuchioren hiztegian ere badira horrelako burutzapenak: *yregui* (abrir), *evagui* (cortar), *jagui* (levantarse)... Portalen erromantzean ere ageri da *yregui digus*.
- Bestalde, *-atu* > *-au* bilakabidea ohikoa da Burundan partizipioetan, bai mailegu berrietan, bai bestelakoetan: *ailau* (ailegatu), *juntau*, *bajau*, *untau*, *bulkau* (bultzatu), *askau*, *kobrau*, *goldau*, *jorrau*, *moldau*, *ingurau*, *bilau*...
- Aditz-izenen kasuan, Burunda osoan *-ketan* eta Altsasun *-itan* ere bai erabiltzen dira ohikoa den *-t(z)en* morfema ordezkatzeko. Horrela jaso zuen Zuazok (1995: 336): “Behialako DLC-n eta gaurregungo Oñati-Leintzaldean bizi-bizirik dirauen *-ketan* markaren adibide hauek jaso ahal izan ditugu Izagirrerren lanabesetan: *ardazketan*, *errendaketan doo* ‘está vomitando’, *lanbroketan doo* ‘está lloviznando’, *platxaketako* (baita *plantxatzeko* ere).” Eta geroxeago horrela jarraitzen du: “Behialako DLC-n eta gaurregungo Oñatiko hizkeran bizirik dirauen *-itan* markaren adibide bakar bat erejaso dugu Izagirrerren lanabesetan: *kantaitan / kantaiten* (baita *kantatzen* ere).

Nik Lazarragaren eskuizkribuan ere aurkitu nituen horrelako burutzapenak eta horrela jasoak daude (Erdozia 2006: 245): “Lazarragak, bestalde, *-etan* morfema baliatu zuen behin baino gehiagotan aspektu burutugabea gauzatzeko: ... *eta utra boz amorosoaz asi çan manera onetan cantæetan* (1140), ... *arpa bat eta asi çan bere mina Sil / ... declaraetan manera onetan* (1141), ... *jaiten asi çan manera onetan cantæetan ebela* (1142), ... *arturic biguela bat asi çan cantæetan manera onetan* (1143), ... *utra concierto andiaz manera onetan cantæetan* (1144), ... *jarri çan non bere gana-dua goardaetan eben* (1146). Eta ia modu berean, disimilaturik honek, erabili zuen Kandido Izagirrek Altsasuko euskara aztertzerakoan (1967, 90): *An fraile txikiyak asi zian kantaitan kantu pooolibatzuk...*. ‘*Geo asi zian aundiyokuk indar aundiyogukin kantaitan bi aldetaa ta boza...*’. Eta Sakanako Ahozko Tradizioa laneko (SAT) Urdaingo transkribaketako batean ere, Luisita Goikoetxea Lizarragari egindako grabaketan hain zuzen, ondorengoak ageri zaizkigu: *Baño, jatordue etor zan da, besten ue bazkaitan jarri zan garayen, pues, ua re bai, bazkaitan, mayen, ta esan zon aitak...* (102); *Ori aurra(k) gindala joaten gindan elurra... iten zen garaian, kantaita...* (107)”.

- Kausazko perpausetako menderagailuak: *zeng(a)iti... -en/eta/Ø, nolabait... -en, adizkia + eta*. Ohikoak dira egitura sintaktiko hauek Burundan eta aldameneko Sakana erdialdean ere:

..., *zengaiti rejimen doon jendi* (Izag, 80) (... , zerengatik erregimenean dagoen jendea...)

..., *zeinti asko gustau zaigun Lurdesgo bieji*. (Izag, 68) (... zerengatik asko gustatu zaigun Lourdesko bidaia.)

..., *zengaiti orduban sekula ata es etxeti ta...* (Izag, 86) (... , zerengatik orduan sekula atera ez etxetik eta...)

¹⁰ Dabiltza.

... eta nolabait egun ona izeten dan... (Izag, 56) (... eta nolabait egun ona izaten den...)

..., zortziko gutxi zeen da, diru gutxi zoon da ezin jan. (Izag, 63) (... , zortziko¹¹ gutxi zeuden eta, diru gutxi zegoen eta ezin jan)

- Lexikoari dagokionez, asko dira mendebaldeko euskalki multzora begiratzen duten Burundako burutzapenak eta ekialdetik, aldiz, isoglosa-muga nabaria dago Bakaiku (Burundako azken herria ekialdetik) eta Etxarri Aranatzan artean, hau da, Burunda eta Sakana erdialdearen artean.

atxitamutxita (tximeleta), *maxkillu* (mahats sorta), *txoropino* (korapilo), *illondo* (ilbehera), *almazai* (behorrak estaltzeko zaldia), *kakakurre* (kakagura), *txixakurre* (txizagura), *sagarmina* (basoko sagarra), *garranga* (izotza), *amarratza/atzamarratza* (armiarma, Olazti eta Ziordi), *idergi* (ilargi), *domeka* (igande), *ira* (garoa), *er(o)an* (eraman), *pits* (apar), *karea* (*galtzin* Sakana erdialdean), *zil* (zilbor), *okan* (okaran), *aitapunteku* (aita ponteko), *amapunteku* (ama ponteko), *koipe* (urin, gantza), *ostu* (lapurtu), *aguardi* (eguerdi), *aitajaun* (aitona), *amandre* (amona), *aizkan* (harrika), *anra* (andre), *autsi* (eutsi), *bear* (belar), *bultzurrun* (giltzurrun), *errendaketan* (botaka), *galtzarpe* (besape), *eztai* (ezkontza), *gate* (kate), *gaztaia* (gazta), *izeko* (izeba), *izera* (maindire), *kantaita* (abesti), *kipula* (tipula), *koroztu* (kakaztu), *kurutza* (gurutze), *mun* (muin), *oi* (ohe), *okela* (haragi), *orri* (hosto), *sube* (suge), *txindurri* (inurri), *txixa* (txiza), *uberaxa* (igela), *kaixa/keixa* (gerezi), *bai* (bage)...

Landuchioren hiztegian *achitamachia* (mariposa), *masç maquia* (colgajo de uvas), *orapina quendu* (desañudadura), *illondoa* (menguante de luna), *almuaçaya* (ganadero de ganado), *cacacur* (gana de cagar), *chixacurric* (gana de mear), *carranquea* (carambano), *amarrasça* (araña), *idergiya* (luna), *domeca* (domingo), *ira* (helecho), *eroan* (llevar), *pits* (espuma), *carea* (cal), *çila* (ombligo), *ocarana frutea* (ciruelo), *aytapontecoa* (padrino de boda), *amapontecoa* (madrina de boda), *goypea* (grossura, manteca), *ostu* (escondese, hurtar), *gatea* (cadena), *ogui ta gaztaya* (comadreja, 'paniquesa'), *guipullea* (cebolla), *ydián coroça* (boniga de buey), *vrday oquelea* (lonja de tocino), *chinurria / ynurria* (hormiga), *chixa eguin* (mear), *querexea* (çerezo)...

Portalen erromantzean *eroan* (eraman) ageri da, Gamizen bertsoetan *baguel/baga*, *eroan* eta *eraman*, Lazarragak *bage/baga*, Artatzako testuan *baga* eta, azkenik, Lopez de Gereñuk *sagarmin* burutzapena erabili zuen oso hedatua Burunda eta Sakana erdialde guztian.

3. Erdialdeko hizkeretara eta Nafarroara begira dauden Burundako hizkeraren ezaugarriak

Ikusi berri dugunez, asko dira Euskal Herriko mendebaldeko hizkeretara begiratzen duten Burundakoaren ezaugarriak eta, lehenago aipatu dugunez, badira bertakotzat har

¹¹ Txanpona zen eta hamar zentimoko balioa zuen.

daitezkeen beste zenbait ezaugarri. Hala ere, horiek soilik ez dute Burundako hizkeraren izaera erabat, zehatz-mehatz, markatzen, ezen gutxi badira ere, ondoko nafarrera eta erdialdekoaren beste zenbait baititu zubi-hizkera moduan definitu dezakegun honek.

Jarraian, beraz, burunderaren bi hizkera multzo horiekiko hizkuntza kidesunak azalduko ditut.

3.1. Erdialdeko hizkera-multzoarekiko kidesunak

- /x/ fonemaren ebakera gaztelaniakoa bezalakoa da: *jan, jende, joku, jator, jai...* Landuchioren DLC-n ere badira horrelako burutzapenak: *jorraya* (açadon), *jasci* (apearse), *gazcararraquin joa* (apedrear con granizo), *velaurico jarri* (arrodiillar), *jagui* (levantarse)...
- Lazarragaren eskuizkribuan ere ageri dira horrelako zenbait: *joan, jardin, joaten, jaiten...*
- Portalen erromantzean, Gamizen olerkietan eta Garcia de Albenizen eskuizkribuan ere bai: *joatecodut* (Gamiz), *jotziza* (josita, Gamiz), *jantzirik* (Gamiz), *Jaunan* (G. Albeniz), *Jaunaren* (G. Albeniz), *jaquia* (Portal), *jan* (Portal), *jaunac* (Portal), *jarririca* (Portal), *jansirica* (Portal)... baina *Iangoycoaren* (Portal).
- Artatzako testuan (Salaberri 2004) besteak beste ondorengo burutzapenak ageri dira: *juramantu, justycia, jayac, trabajace...*
- *dlr* kontsonante txandaketa: *aixkire* (adiskide), *aguro* (agudo), *irristara* (irristada), *ero* (edo), *eriakin* (hedearakin), *amoriyuak* (amodioak)...
- NN_k erako aditz laguntzailearen pluraleko formak: *dezu* (duzu), *dezubei* (duzue). Portalek eta Garcia de Albenizek ere badituzte horrelako burutzapenak: *artu deçu* (Portal), *honratu deçu* (Portal), *dezun* (G. Albeniz) baina baita *duzu* eta *dozula* azken honek.
- ‘Joan’ aditz trinkoaren formak: *niyu* (noa), *diyu* (doa).
- Lexiko mailako zenbait burutzapen: *arkakuso, eskubi* (eskuin), *ilbeltza* (urtarrila), *irruiti* (urruti), *korrika, soro, triku...*

3.2. Nafarrera eta ekialdeko hizkerarekiko kidesunak

- *eu > au* diptongo irekiera: *auri* (euri), *auli* (euli), *arainan* (herenegun)...
- Deklinabideko destinatibo eta prolatibo kasuetako morfemak *-endako* eta *-tako* dira: *ebeindako* (haientzat), *amaindako* (amarentzat), *señaletako* (seinaletzat), *maikutako* (medikutako)...
- Artatzako testuan (Salaberri 2004) ere bada horrelako burutzapena: *testigo falsotaco ecartedauenac*.
- Gaztelaniako maileguetan *-on* morfema erabiltzen da: *kamion* (kamiooi), *balon* (baloi), *kañon* (kanoi)...
- Etorkizuneari aukera bikoitza dago Burundan, *-ko* eta *-en*: *inen genduzen* (eginen genituen, Izag, 51), *enezuke esain*¹² (ez nizuke esanen (Izag, 54), *esain dot* (esanen dut, Izag, 68)... baina *jakingo* (SAT, 119), *ilko* (Izag, 67)...

¹² Hauxe da bere bilakabidea: *esanen > esaen > esain*.

- Aditz sintetikoek lehen aldian *-a-* morfema baliatzen dute: *zailen* (zebilen), *gailtzen* (genbiltzan), *zailtzen* (zenbiltzan), *natorren* (nentorren), *nakiyen* (nekien)...
- ‘Etorri’ eta ‘joan’ aditzen pluralgilea *-zi* da: *gatozi* (gatoz, Izag, 68), *zatozi* (zatoz), *datozi* (datoz), *zatozin* (zetozen), *gazi* (goaz), *gazin* (goazen, Izag, 69), *zazi* (zoaz), *dazi* (doaz)...
- Aditzetan, singularreko bigarren pertsonaren morfema edo marka *y-* da: *yaiiz* (haiz, Izag, 84), *yitzan* (hintzen, Izag, 65), *yen* (huen), *yukan* (heukan)...
- Burundan, nafarreran egiten den moduan, *-t(z)era eman* aditz perifrasi erabiltzen da: *jatea ondo eman* (Izag, 79)...
- Lexiko mailan, aldiz, ekialdera begira dauden ondorengo burutzapenak erabiltzen dituzte Burundan: *auli* (euili), *auri* (euri), *bendu* (askari), *bulka(t)u* (bultzatu), *esene* (esne), *esenatu* (esnatu), *ezkila* (kanpai), *fan* (joan), *goinatu*, *igurai* (basozain), *jito* (ijito), *kafi* (habia), *lasatu* (askatu), *oineztura* (trumoi), *pion* (peoi), *tu* (listu), *txinger* (behatz txikia), *usai* (usain), *zartai* (zartagin), *zurgin* (arotz), *ubez-* (ugatz-), *ubela* (gerriko)...

4. Ondorioa

Burundako hizkeraren gainean egindako azterketa honek zerbait uzten badu agerian argi eta garbi, inguruan dituen euskalkienganako neurri handiko edo txikiko hurbiltasuna da, hau da, kasu batzuetan besteetan baino gehiago, baina aldameneko hizkeretik lotura erakusten du Burundako hizkeraren ezaugarri askok, ahaztu gabe bertakotako soilik eman daitekeen ezaugarrien multzoa ere ez dela nolana hiko.

Lan honetan aztertu ditudan ezaugarrien artean, zerrendarik zabalena Mendebaldeko euskalki multzora hurbiltzen duten ezaugarriena da, hamasei baitira hemen jasotakoak. Bigarren tokian izanen genituzke bertakotzat har daitezkeenak, hamahiru. Hirugarrenak kopuruan, era berean, Nafarroako hizkerekin kidetasuna erakusten dutenak, bederatzi hain zuzen ere. Eta, azkenik, bost baino ez Erdialdeko euskalki multzora begira daudenak. Horrela beraz, zubi-hizkera baten aurrean gaudela ezin zalantzan jarri, baina badirudi zubi hori ez dela simetrikoa, hau da, luzeago dela mendebaldeko aldetik, hizkuntza ezaugarri erreparatzen badiegu behintzat. Hala ere, eremu geografiko txikia hartzen du burunderak, txikiegia euskalkiaren nortasuna aitortzeko.

Izaera hau eta Arabako ekialdeko eta herrialde bereko mugako nafar hizkeren zenbait dokumenturen azterketak erakutsi digunaren arabera, Burundako hizkerak garai batean, XIX. mendeko lehen erdira arte gutxi gorabehera, bat egiten zuen aldameneko Arabako Ekialdeko Lautadakoarekin eta Nafarroako Mendebaldean Urbasatik beste aldean dauden zenbait haranetakoekin. Eta orduan bai, eremu geografiko nahiko zabala osatzen zuen Arabako ekialdeko hizkerak, Nafarroako mendebaldeko zenbait haranetako eremua (Burunda, Ameskoa, Lana, Lokiz) ere harrapatzen zuelarik.

Bibliografia

- Erdozia, J. L., 2002a, “Bakaikuko hizkera”, *FLV* 90, 269-306.
- , 2002b, “Bakaikuko leku-izenak”, *FLV* 91, 517-542.
- , 2004, *Sakanako hiztegi dialektologikoa*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernu, Iruñea.

- , 2006, “Arabako ekialdea eta Sakanako continuumaren azterketa diakronikoa”, *FLV* 102, 233-254.
- , 2006, *Altsasuko euskara*, Altsasuko Udala-Sakanako Mankomunitatea.
- García de Albizu, B., 2004, “El catecismo de Artaza. Nueva evidencia del euskera en Améscoa”, *FLV* 97, 555-580.
- González Salazar, J. A., 1987, *Cuadernos de Toponimia 4*, Arabako Foru Aldundia.
- Izagirre, C., 1967, “Altsasuko euskeraren gai batzuk”, *ASJU* 1, 45-97.
- Knörr, H. eta Zuazo, K., 1998, *Arabako euskararen lekukoak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz.
- Perez de Lazarraga, J., 2004, *Dianea a Koplak (1567)*, Erein, Donostia. P. Urkizuren argitalpena.
- Salaberri Zaratiegi, P., 1997, “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan”, in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 2004, “Artatzako euskal testua. Transkripzioa eta hizkuntza azterketa”, *FLV* 97, 537-554.
- Tracasa, 1992, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza, IX*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1992, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza, X*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Zuazo, K., 1995, “Burundako hizkera”, in R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJUren Gehigarriak 27*, Donostia, 297-364.
- , 1999, *Arabarrak euskararen herrian*, Arabera, Gasteiz.